

RIZÂ ŞAH PEHLEVİ

(رضا شاه پهلوی)

(1878-1944)

**Pehlevî hânedanının
kurucusu olan İran şahı
(1925-1941).**

Mâzenderan'ın Alâşet köyünde doğdu. Dadaş Beg diye tanınan babası Abbas Ali Han bir askerdir. Rızâ Han küçük yaşta yetim kaldı ve hayatının ilk dönemini annesiyle birlikte Tahran'da orduda terzilik yapan dayısının yanında geçirdi. 1891'de dayısının çalıştığı Kazak Piyade Birliği'ne girdi. Okuma yazmayı ancak orta yaşlarında öğrendi. Kabiliyeti ve çalışkanlığı sayesinde hızla terfi edip "mîr-penç" (tuğgeneral) rütbesine kadar yükseldi. I. Dünya Savaşı sırasında Hemedan Piyade Taburu'nun kumandanlığına getirildi. Ekim 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra İngilizler'le iş birliği yaparak Kazak birliği içindeki Bolşevik yanlısı kumandanları tasfiye etti. 1918 yılında Gilân'da patlak veren Mirza Üçe Han Cengeli isyanının bastırılmasına katıldı.

1921 yılı başlarında Rızâ Han, emrindeki 2500 kişilik Kazak kuvvetiyle Tahran'a girip stratejik noktaları kontrol altına aldı. Bunun üzerine hükümet düştü ve gazeteci Seyyid Ziyâeddin Tabâtabâî tarafından yeni bir hükümet kuruldu. Kaçar Ahmed Şah'ın "serdâr-ı sipeh" unvanıyla genelkurmay başkanlığına getirdiği Rızâ Han bu hükümette Savaş bakanlığı görevini üstlendi. Seyyid Ziyâeddin üç ay sonra Rızâ Han ile anlaşamayınca ülkeden ayrıldı. Böylece yine hükümetin düşmesi üzerine yeni bir hükümet kuruldu ve Rızâ Han bakanlık görevine devam etti. 1923'te Ahmed Şah başbakanlığı Rızâ Han'a verdi, bir ay sonra da Avrupa seyahatine çıktı. Tahran'da halkın hükümete karşı duyduğu hoşnutsuzluk sonucu gösteriler başladı ve kısa sürede diğer şehirlere de sıçradı. Bazı milletvekilleri, özellikle Türkiye'de yaşanan değişikliklerden etkilenerek ülkede cumhuriyet rejiminin kurulması için meclise bir yasa tasarısı verdi. Nisan 1924'te Başbakan Rızâ Han, başta ulemâ olmak üzere cumhuriyet rejimine karşı çıkan çevreleri ikna etmek için görüşmeler yapmaya başladı. Bu sırada onun cumhuriyetçi davranışlarından hoşlanmayan Kaçar Ahmed Şah meclis başkanına Avrupa'dan gönderdiği bir yazıyla azlini istedi; Rızâ Han da istifa edip Tahran'dan ayrıldı. Ancak kamuoyunda onun istifasını geri alıp tekrar ülkenin başına geçmesi doğrultusunda bir istek

oluşturdu ve Tahran'a dönen Rızâ Han yeni bir kabine kurarak tekrar göreve başladı. 31 Ocak 1924 tarihinde meclis, Avrupa'da bulunan Ahmed Şah'ı giyabında tahttan indirerek Kaçar hânedanına son verdi. 12 Aralık 1925 tarihinde Rızâ Han'ın meclis tarafından "şehinşah" ilân edilmesiyle Pehlevî hânedanı kuruldu ve Rızâ Şah 25 Nisan 1926 tarihinde Tahran'daki Gülistan Sarayı'nda taç giydi.

Rızâ Şah kademeli bir şekilde devlet mekanizmasını doğrudan kendine bağladı ve o günlerde Atatürk Türkiye'si'nde gerçekleştirilen inkılaplardan etkilenerek modernleşme ve Batılılaşma yolunda köklü değişiklikler ve reformlar yaptı. Ancak özellikle hukuk reformuyla başlatılan laikleşme sürecinde şer'î mahkemelerin görevlerinin sınırlandırılması ulemâ ile arasının açılmasına sebep oldu ve 1927 yılında ayaklanmalar baş gösterdi, fakat hükümet kuvvetleri bunları şiddetle bastırdı. Aynı yıl partiler kapatıldı ve siyasî tutuklamalar başladı. 1928'de yapılan kıyafet reformu ulemânın muhalefeti daha da arttırınca birçok din adamı hapse atıldı ya da sürgüne gönderildi. Rızâ Şah, aldığı sert tedbirlerle din âlimlerinin devlet içindeki etkisini azaltmaya muvaffak oldu. Böylece İran'ı modern bir orduya, ekonomi ve eğitim kurumlarına kavuşturmaya yönelik reformlarını sürdürdü; devlet mekanizma-

sını baştan sona yeniden yapılandırdı. Bunları yaparken de yine Atatürk'ü örnek aldı ve 1934 yılında Türkiye'ye yaptığı yirmi beş günlük ziyaret bu etkiyi daha da arttırdı. Mustafa Kemal Atatürk ve Rızâ Şah zamanında Türkiye-İran ilişkileri en parlak dönemini yaşamıştır.

II. Dünya Savaşı öncesinde İngilizler'e karşı duyduğu güvensizlik yüzünden Almanlar'a yaşanan Rızâ Şah, 1932 yılında Anglo-Pers petrol imtiyazlarını tek taraflı olarak feshettiyse de İngilizler'in tehdidiyle yeniden anlaşma yapmak zorunda kaldı. Savaş sırasında Almanlar'ın Sovyetler Birliği'ne saldırması üzerine İngilizler ve Ruslar, Abadan rafinerisinin ve İran-Sovyetler Birliği ana yolunun kontrolünü sağlamak için 1941 yazında İran'ı işgal ettiler. Hızlı Alman ilerleyişinin sürmesi karşısında Naziler'e yakınlık gösterdiği düşünülen Rızâ Şah, Almanlar'ın İran ile birleşmesini engellemek amacıyla 16 Eylül 1941 tarihinde istifa görünümünü altında tahttan indirildi ve yerine oğlu Muhammed Rızâ getirildi. Ardından Hint Okyanusu'ndaki Moritus adasına, bir süre sonra da Güney Afrika'daki Johannesburg'a sürgüne gönderilen Rızâ Şah 26 Temmuz 1944 tarihinde burada vefat etti. Naaşı daha sonra Muhammed Rızâ Şah tarafından İran'a getirilerek bugünkü türbesine gömüldü.

BİBLİYOGRAFYA :

D. N. Wilber, *Riza Shah Pahlavi: The Resurrection and Reconstruction of Iran*, New York 1975, tür.yer.; G. Lenczowski, *Iran under the Pahlavis*, Standford 1978, tür.yer.; N. R. Keddie, *Roots of Revolution*, New Haven 1981, s. 79-112; a.mlf., *Qajar Iran and the Rise of Reza Khan, 1796-1925*, Costa Mesa 1999, tür.yer.; Ervand Abrahamian, *Iran between Two Revolutions*, Princeton 1982, s. 102-165; Şahruh Ahavî, *İran'da Din ve Siyaset: Pehlevî Devrinde Ulema-Devlet İlişkileri* (trc. Selahattin Ayaz), İstanbul 1990, tür.yer.; Hüseyin Firdevst, *Zuhûr u Sukûti Saltanat-i Pehlevî*, Tahran 1371 hş., I, tür.yer.; Cyrus Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah: From Qajar Collapse to Pahlavi Rule*, London 1998, tür.yer.; Pervî Kudsizâde, "Pehlevî-yi Evvel Rızâ Şâh", *Dânişnâme-yi Cihân-ı İslâm*, Tahran 1379/1200, V, 834-838; Shintaro Yoshimura, "Reza Shah's Changing Dictatorship and Protest Movements in Iran 1925-1941", *Social Protests and Nation-building in the Middle East and Central Asia* (ed. K. Sakai), Chipa 2003, s. 122-156; Touraj Atabaki, *Men of Order: Authoritarian Modernization under Atatürk and Reza Shah*, London 2004, s. 13-38; P. Amouzegar, "The Influence of Kemalism on Reza Shâh's Reforms", *Journal of the Regional Cultural Institute*, VII/1, Tehran 1974, s. 31-38; M. P. Zirinsky, "Imperial Power and Dictatorship: Britain and the Rise of Reza Shah, 1921-1926", *IJMES*, XXIV/4 (1992), s. 639-663; P. Oberling, "Atatürk ve Rıza Şah" (trc. Hasan Mert), *TİD*, XII (1997), s. 209-214; G. R. G. Hambly, "Riçâ Şâh", *EP* (İng.), VIII, 511-514.

Rızâ Şah Pehlevî

